

Акматова Ч.А.

**«АДАБИЙ ОКУУ» САБАГЫНДА БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН
ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУП ТҮШҮНҮҮ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУНУН КЭЭ БИР ЫКМАЛАРЫ**

Акматова Ч.А.

**НЕКОТОРЫЕ ПРИЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ
ОСОЗНАННОГО ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ
НА УРОКЕ «ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ»**

Ch.A. Akmatova

**SOME TECHNIQUES FOR THE FORMATION
OF THE UNDERSTANDING OF STUDENTS IN PRIMARY SCHOOL
IN THE LESSON LITERARY READING**

УДК: 37.037:37.032

Учурда мугалимдин негизги милдети – жаңы педагогикалык технологияларды колдонуу менен мектеп окуучуларын окууга үйрөтүү. Анткени азыркы турмуш адамды өтө өзгөрүлмөлүү шарттарга дуушарлантат, демек бул милдеттерди чечүүнү талап кылат. Бир нече Эл аралык уюмдар башталгыч мектептин окуучуларына иликтөө жүргүзүүдө негизги басым окуп түшүнүүгө жасалган. Окуучулардын текстти окуп, аны түшүнүү деңгээли жеткиликтүү эмес экендигинен жыйынтык көрсөттү. Ошондуктан бул предметти окутууга өзгөчө мамиле керек. Окулуп жаткан тексттин же китептин мазмунун түшүнүү көндүмүн өнүктүрүү максатында биринчи кезекте балдарды китеп деген эмне экендиги, кандай жанрлар болору, маалыматты кантип алуу, талдоо жана түшүнүү керектиги менен тааныштыруу керек. Бул макалада билим сапатын жогорулатуунун бирден-бир жолу катары “Адабий окуу” сабагында башталгыч класстын окуучуларынын окуп түшүнүү компетенттүүлүгүн калыптандыруунун кээ бир ыкмалары жана көнүгүүлөрү сунушталды.

Негизги сөздөр: *башталгыч класстын окуучулары, адабий окуу сабагы, окуп түшүнүү, компетенттүүлүк, ыкмалар, көнүгүүлөр.*

В настоящее время основной задачей учителя является обучение школьников чтению с использованием новых педагогических технологий. Потому что нынешняя жизнь приводит человека к очень изменяющимся условиям, а значит, требует решения этих задач. Несколько международных организаций подчеркнули, что основной акцент в изучении учащихся начальной школы сделан на понимание. Учащиеся показали результаты из-за недостаточного уровня чтения текста и его понимания. Поэтому к преподаванию этого предмета нужен особый подход. В целях развития понимания содержания читаемого текста или книги, в первую очередь, необходимо ознакомить детей с тем, что такое книга, какие жанры бывают, как получить, проанализировать и понять информацию. В данной статье были предложены некоторые подходы и подходы к формированию читательской компетентности учащихся начальных

классов на уроке “Литературное чтение”, как один из путей повышения качества образования.

Ключевые слова: *ученики начальных классов, уроки литературного чтения, понимание, компетентность, методы, упражнения.*

Currently, the main task of the teacher is to teach students to read using new pedagogical technologies. Because the present life leads a person to very changing conditions, and therefore requires the solution of these problems. Several international organizations emphasized that the primary focus of primary school students is on understanding. Students showed results due to insufficient reading and understanding of the text. Therefore, the teaching of this subject needs a special approach. In order to develop an understanding of the content of a readable text or book, first of all, it is necessary to acquaint children with what a book is, what genres there are, how to obtain, analyze and understand information. This article proposes some approaches and approaches to the formation of reading competence of primary school students in the lesson "Literary reading", as one of the ways to improve the quality of education.

Key words: *primary school pupils, literary reading lessons, understanding, competence, methods, exercises.*

“Адабий окуу” предметинин учурдагы башталгыч класстын окуучуларынын окуп түшүнүү компетенттүүлүгүн калыптандыруудагы ролу чоң.

Ал эми “Адабий окуу” предметин окутуудагы илимий изилдөө иштерин арнаган А.Токтомамбетовдун, С.Сакиеванын эмгектерин баса белгилөөгө болот. С.Рысбаев, Б.Абдухамидова, К.Ибраимовалар 2-4-класстар үчүн окуу китептерин жана усулдук колдонмолорду иштеп чыгышып, өздөрүнүн эмгектерин арнашкан.

Тыбыштарды аныктоо жана аларды тамгалар менен байланыштыруу, андан соң муундарды, сөздөрдү жана сүйөмдөрдү кошуп окуу көндүмү – бул окууга карата үйрөтүүнүн “чечмелеп окуу” деп атаган

баштапкы баскычы. Чечмелеп окуу баскычынан кийин окууга үйрөтүү процессиндеги маанилүү милдет – окуган тексттин түшүнүүгө: сөздөрдүн маанисин, сүйлөмдөгү же абзацтагы ойду таанууга үйрөтүү боуп саналат. Текст менен иштөөнүн базалык көндүмдөрүнө ээ болуу менен окуучулар тексттен маалымат ала алышат жана аларды окуу процессинде колдоно алышат. Ошентип окуу “окутуунун предметинен” “окутуу чөйрөсүнө” айланат.

Текстти түшүнүүнүн үстүндө натыйжалуу иштөөгө үйрөнгөндөн кийин, окуучулар башталгыч мектептин программасын гана ийгиликтүү өздөштүрбөстөн, алар “өмүр бою” керектүү болгон көндүмдөргө да, китеп окууга карата сүйүү көндүмдөрүнө да ээ болушат. Бул окууга үйрөтүүнүн бардык процессинин жыйынтыктоочу натыйжасы болуп калат.

Окулуп жаткан тексттин же китептин мазмунун түшүнүү көндүмүн өнүктүрүү максатында биринчи кезекте балдарды китеп деген эмне экендиги, кандай жанрлар болору, маалыматты кантип алуу, талдоо жана түшүнүү керектиги менен тааныштыруу керек. Окуучулар китептер төмөндөгүлөр аркылуу бири-биринен айырмаланарын билүүсү керек:

- Түзүлүшү жана формасы боюнча: сүрөт-китептер, энциклопедиялар, панорамалык китептер, бир чыгармалуу китеп, бир нече чыгармалар же китептердин сериясы кирген жыйнактар ж.б.;
- Маалымат берүү тибине жараша: кагаз китептер, аудио-китептер, он-лайн китептер ж.б.;
- Жанры боюнча: элдик жомоктор, илимий фантастика, аңгемелер, поэзия, тарыхый чыгармалар, илимий текст, энциклопедиялар, фантастикалык чыгармалар, өмүр баян, көркөм искусство тууралуу ж.б. китептер [1, 10].

Азыркы учурда бадар адабияты мазмуну жана формасы боюнча ар түрдүү. Китептин ар бир тиби окууда ар башка мамилени таап кылат. Мисалы иллюстрацияланган китептерде көңүлдүн борборунда визуалдык образдар болушу керек. Маалыматтык тексттерди окууда карталарды, графиктерди, таблицаларды түшүнө билүү керек. Көркөм чыгармада жанрларды жана аларды ажырата билүү чыгарманы терең түшүнүүгө жардам берет.

Окуучулар окуп жатканын түшүнүүсү үчүн окуунун максатын аныктап алуусу зарыл. Тактап айтканда биз эмне үчүн окуйбуз, чыгарманы окуу менен эмнени билебиз, окуганын жеке тажрыйбасы жана буга чейинки билими менен байланыштыра алуу керек. Бул окуучулардын текстти же китепти окууга болгон кызыгуусун жогорулатууга текст/китеп менен өз ара кызматташууга мүмкүнчүлүк берет. Окуй турган китепти же чыгарманы тандоо менен, ар бир окурман ал эмне же ким тууралуу экенин, биз үчүн анын темасы же жанры кызыктуу болобу, бул чөйрөдө

билимди байытуу керекпи, же бул китепти ырахат алуу үчүн окуйбузбу деген сыяктуу нерселерди божомолдоого аракет кылат. Китеп окуу тажрыйбасынын болушу чоң мааниге ээ: авторун же темасын билүү, иллюстрацияларынын, китептин мукабасы жана формасынын, шрифттин жагышы, бул китептин сериясындагы чыгарманы окугандыгы ж.б. Мугалим чыгарманы же китепти тандоого өзгөчө маани бериши керек. Китептер балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык келүүсү жана алар үчүн кызыктуу болуусу зарыл.

Балдар тамгаларды таанышат, сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү окуй алышат, ал эми окуганын түшүнө алышабы? Окуганын канчалык деңгээлде түшүнө алышат? Аларды окуганын түшүнүүгө кантип үйрөтүү керек? Француз бадар жазуучусу Даниэль Пеннак “Роман сыяктуу” деген педагогикалык эссесинде текстти чечмелеп окуй алуудан окуганын түшүнүүгө өтүүнүн зарылдыгын төмөндөгүдөй белгилейт: “Текст табышмактуу болуудан калып, таңданууну жаратканда, анын маанисин түшүнүүгө болгон биздин аракетибиз ырахат тартуулайт; “түшүнбөй калуу” коркунучун жеңгенде, аракеттенүү жана ырахаттануу бири-биринен иштей баштайт: окуу аракети чоң ырахатты камсыздайт, ал эми ырахаттануу түшүнүүгө шыктандырат...” [4,10].

Окуганын түшүнүү – окуган тексттин маанисин түшүнүү жөндөмдүүлүгү, аны интерпретациялоо жана окуган текстине карата өз пикирин/мамилесин калыптандыруу көндүмү. Бул башталгыч мектептен тартып окуучуларды үйрөтүү зарыл болгон маанилүү көндүм болуп саналат.

Окуганын түшүнүү деңгээлдери:

- Сөзмө-сөз түшүнүү – түшүнүүнүн биринчи деңгээли. Текстти кайталоо же түзүү жөндөмдүүлүгү, негизги маалыматты бөлүп алуу, башкы каармандарды, идеяны, окуянын болуп өткөн ордун, мезгилин, хронологиясын, сюжетин, кыймыл-аракетин аныктоо;
- Ой жүгүртүп, талдап түшүнүү – түшүнүүнүн экинчи деңгээли. Автор тарабынан берилген ойду таба билүү, себеп-натыйжалык байланыштарын түшүнүү, интерпретациялоо жана талдоо, тааныш жана жаңы маалыматты салыштыруу көндүмү;
- Сынчыл баа берүү менен түшүнүү – түшүнүүнүн үчүнчү деңгээли. Бул текстке карата өзүнүн мамилесин, оюн калыптандыруу жана айта билүү көндүмү жана өзүнүн окуп түшүнгөнүн баалоо.
- Окуганын түшүнүү көптөгөн факторлордон көз каранды;
- Туура окуй алуусунан (эгерде бала сөздү туура эмес окуса, анда ал бүтүндөй сүйлөмдүн маанисин түшүнө албайт);

- Сөздүн маанисин түшүнүүсүнөн;
- Шар окуй алуусунан (эгерде бала муундап окуса, анда ал окуганынын маанисин эстеп калуу кыйынга турат);
- Окуучунун турмуштук тажрыйбасынан жана билиминен;
- Окуп жаткан учурда окуучунун эс тутумунан, ой жүгүртө жана элестете билүүсүнөн.

Башталгыч класстын окуучуларынын “Адабий окуу” сабагында окуп түшүнүүсүн калыптандыруунун дагы бир жолу – окуучулардын буга чейинки жеке тажрыйбаларын жана билимдерин активдештирүү ыкмасы болуп саналат. Буга чейинки жеке тажрыйбаларын жана билимдерин активдештирүү – окуучунун жеке тажрыйбасы менен окуган чыгармасынан алган тажрыйбасынын байланышын жана китептин темасы / идеясы боюнча болгон билимдерин аныктоо. Бул окуучуларга чыгарманын маанисин терең түшүнүүгө мүкүнчүлүк берет.

Когнитивдик психологдор (Р.Андерсен, Д.Пирсен, Д.Румельхат) жана Ж.Пиаже инсандын когнитивдик өнүгүүсүнүн теориясын иштеп чыгуу менен, баланын жаңы билимдеринин, көндүмдөрүнүн жана тажрыйбаларынын калыптануу процессин буга чейинки билиминен тышкары караштырышат. Жаңы маалыматты кабыл алуу менен билимин калыптандырууда адам өзүнүн бүтүндөй менталдык (психологиялык) түзүлүшүнө ылайык (Пиаже аны “схема” деп атаган) алынган материалды ыңгайлаштырат, кайра түзөт жана өзгөртөт [1, 34]. Башкача айтканда, окуу процессинде маалымат же билим алуу менен, окуучулар аны өздөштүрүшөт же учурдагы билимине ыңгайлаштырышат. Окуучулардын буга чейинки билимдери менен жаңы билимдеринин ортосунда байланыштар түзүлгөн учурда гана окутуу ишке ашкан болот. Когнитивдик психология тексттеги ойлор менен идеялардын окуучунун буга чейинки алган билимдери жана маданий тажрыйбаларынын ортосунда байланыш түзүлгөндө гана текст окурманга түшүнүктүү болоорун билдирет.

Окуучулардын буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүгө багытталган төмөнкү ыкмаларды колдонсо болот: ББКБ таблицасы, инсерт, мен-сен-биз, мээ чабуулу, ооба/жок карточкалары, кутудагы табышмак.

- Китеп окууга болгон кызыгууну жана мотивацияны жогорулатуу;
- Жаңы сөздөрдүн үстүнөн натыйжалуу иштөө;
- Тексттин темасы боюнча буга чейинки билимдеринин жана тажрыйбаларынын негизинде маанисин түшүнүү боюнча иштөө;
- Окуучулар боло турган окуяны алдын ала баамдоого, кырдаалдан же көйгөйдөн чыгууга жардам

берген билим менен тажрыйбанын запасына ээ болгондуктан божомолдоо боюнча иштөө;

- Китепте берилген жаңы билимдерди жана тажрыйбаны өздөштүрүү.

“Адабий окуу” сабагында окуучулардын окуп түшүнүүсүн калыптандыруунун ийкемдүү, натыйжалуу ыкмасы – божомолдоо. Божомолдоо – бул тексттин мазмунунун негизинде гипотеза түзүү, алдын ала баамдоо, болжолдоо жөндөмдүүлүгү. Ал эми болжолдоону башталгыч класстын мугалими чыгарманын аталышы, жанры, иллюстрациялары, ачык сөздөр, сөз айкаштары же сүйлөмдөр боюнча ишке ашырууга болот. Натыйжада окуучулардын болжолдоолорунун максаты аркылуу алар эмнелерди билет, кандай тажрыйбага ээ экендиги жана алар эмне жөнүндө окуй тургандыгынын жоромолунун ортосунда байланыш түзүлө баштайт. Болжолдоо окуучулардын текстти жакшы түшүнүүсүнө, окуганын өзүнүн тажрыйбасы менен салыштыруусуна шарт түзөт. Болжолдоолор – окуучулардын өздөрү үчүн окуп жаткан текстти кандай түшүнүп жатышкандыгын байкоого жол ачкан көпүрө даярдайт [2,18].

Дуг Лемов бул ыкма балдардын кызыгуусуна жол ачып, текстти улантып окууда анын болжолдоолору тастыкталарын билүү үчүн кунт коюп мажбурларын белгилейт. Эгерде баары туура уюштурулса, анда болжолдоолору туура келерин же келбесин байкоо менен балдар өздөрүнүн текстти туура түшүнгөндүгүн көзөмөлдөй алышат. Бул ыкма натыйжалуу болуш үчүн окуучунун болжолдоосу туура келдиби жана эмне үчүн экендигин талкуулоону мугалим ар дайым жана максаттуу түрдө адатка айландыруусу зарыл [3, 36].

Башталгыч класстын окуучуларынын “Адабий окуу” сабагынын окуу учурунда окуганын түшүнүүсү чыгармадагы негизги ой жана аны ачып көрсөтүүчү бөлүктөр аркылуу да калыптанат. Окуганын түшүнүүнүн негизинде чыгармадагы негизги ойду жана майда бөлүктөрдү аныктоо жатат. Алар: башкы каарманды (же бир нече каарман), иш-аракеттин ордун жана мезгилин, окуялар жана алардын ырааттуулугун, башкы көйгөй жана анын чечилишин түшүнүүнү шарттайт. Чыгарманын темасын жана идеясын ажырата билүү керек: чыгармада эмне тууралуу айтылса, ошол тема болот. Идея – бул чыгармадагы негизги ой. Тема тууралуу эмне айтылса, бул ой болот. Анда жазуучунун темага карата эмоциялык баа берүүсү берилет.

“Окуучулар маалыматтарды биринчи ирет үйрөнүп жатышат, анын баары аларды бирдей деңгээлде өзүнө тартат. Балдардын чоң адамдардай майда-барат нерселерден арылып, негизги идеяга ой токтотуп, ошого басым жасаганга тажрыйбасы жетишпейт. Биз алардын кызыгууларын жана таң калууларын басып

койгубуз келбейт, биро булардын баарын балдар акылдарында бирдей кармоого аракет кылышса, анда алар натыйжалуу окуй алышпайт. Ошондуктан биздин милдет – балдарды негизги идеяларды таанууга үйрөтүү жана ой жүгүртүүсүн анын тегерегинде уюштуруу, ошол эле учуода мурдагыдай эле алардын кубанычтарын жана чыгармачылыгын колдоп туруу”. [4, 9]

Башкы идеяны жана бөлүктөрдү бөлүп алууга, аларды көрсөтүүгө багытталган көнүгүүлөр жана көндүмдөр төмөнкүлөр:

1. Графикалык уюштургучтар менен иштөө: чыгарманын айлампасы, чыгарманын картасы (чыгарманын аталышы, окуянын убакты/жери, башкы каарман, башы, ортосу, аягы), кол беш манжа, чыгарма дарагы, көрүү айлампасы.

2. Сүрөт тартуу: комикс түзүү, стикер-аңгеме, пазл ж.б.

3. Жазуу жүзүндөгү тапшырмалар: эссе, дил баян, өз окуясын түзүү үчүн башкы идеяны пайдалануу.

4. Карточкалар менен иштөө: предметтик, кырдаалдык же ассоциациялык карточкалар.

5. Ачкыч сөз дөр менен иштөө: сөз айкаштары, сүйлөмдөр, абзацтар, бөлүмдөр.

6. Чыгармачыл тапшырмалар: театрлаштыруу, драмалаштыруу, пантомима, түрдүү предметтерди пайдалануу ж.б.

Окуганын түшүнүү үчүн окуучунун окуганын элестетүүсү эң бир натыйжалуу ыкма болсуп саналат. Элестетүү аркылуу окуучу көркөм чыгарманын мазмунун, автор тарабынан коюлган башкы идеясын түшүнөт. Элестетүү окуучунун окуганын түшүнүүсүнө негизги бөлүктөрдү бөлө алуусуна, бул чыгарманын окуясын кандайча көргөнүн, аны түшүнгөнүн, окуу тажрыйбасын айтып берүүсүнө жардам берет.

Визуалдуу уюштургучтарга сүрөттөрдү, видеолорду, карталарды жана диаграммаларды, таблицаларды, схемаларды ж.б. ичине камтыган графикалык уюштургучтар кирет. Ал эми сүрөттөр, карталар окуучуга окуя болгон жержи, каармандарды элестетип аныктоосуна жана тексттен алынган маалыматты баяндап берүүсүнө жардам берет. Окуган тексттин түшүнүүнүн үстүндө иштөөгө карата графикалык уюштургучтардын төмөнкү формаларын сунуштоого болот: диаграммалар (чыгарманын каармандарын салыштыруу), кластерлер, таблицалар ж.б.

Башталгыч класстын окуучуларынын окуп түшүнүү компетенттүүлүгүн калыптандырууда жоромолдоо ыкмасы да эффективдүү натыйжа берет. Жоромолдоо – көмүскөдө берилген ойду баамдай билүү көндүмү, башкача айтканда, өзүнүн тажрыйбасы жана билими менен окуган текстинин маанисин түшүнүү үчүн же автор окурманга сунуштаган маалымат аркылуу эмнени айткысы келгендигин болжолдоп айтуу же табуу. Ал текстти көңүл коюп окуунун жана окуучунун өздүк тажрыйбасынын негизинде болжолдуу аныкталат. Кандай маалымат болжолдонуп жаткандыгын же ачык-айкын берилбегендигин ажырата билүү көндүмү окуучулардын корутунду чыгара алуу көндүмдөрүн жакшыртууга мүмкүнчүлүк берет.

Натыйжада башталгыч класстын мугалими “Адабий окуу” сабагын окутууда заманбап окутуунун технологияларын жана окутуунун методдорун, ыкмаларын колдонуу менен бул көйгөйдү чечүүгө жардам берет. Ал эми окуучунун адабиятты таанып билүүгө, үйрөнүүгө болгон кызыгуусун пайда кылууда жана арттырууда окуп түшүнүү компетенттүүлүгү калыптанып, адабий түшүнүктөрдүн практикада колдонулушунун маанисин ачып көрсөтүү жөндөмү пайда болот жана өнүгөт. Көркөм адабият чыгармаларын олуттуу окуу менен предметке болгон кызыгууну калыптандырууга болот. Окуучулар жазып, ой бөлүшүп, презентация кылып, талкуулап, жаңы маалымат алышат. Мындай ыкмаларды сунуштоо менен мугалим окуучулардын негизги компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга, таанып билүү ишмердүүлүгүн өстүрүүгө, предметке болгон кызыгуусун жогорулатууга багыт алат.

Адабияттар:

1. Жумалиева Ж. Балдар психологиясы. - Бишкек, 2010. - 34-бет.
2. Boyles N. constructing Meaning through Kid-Friendly Comprehension Strategy instruction. Page 16-18.
3. Лемов Д. Мастерство учителя. Проверенные методики выдающихся преподавателей. - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. - С.36.
4. Келгиле окуйбуз. Окуп түшүнүү. Башталгыч класстын мугалимдери үчүн колдонмо. Бишкек - 2018. 8-10-беттер.

Рецензент: д.пед.н., профессор Момуналиев С.